

Բ.

Արդարեւ ճշմարիտ կրօնը եւ կրօնի ճշմարտութիւնը իմանալոյ համար պէտք եւ բաւական է գիտենալ նորա գերբնական եւ գերահրաշ կատարելութիւնը եւ աստուածային յայտնութեամբ հաստատեալ յատկութիւնքը եւ նշանները՝ եւ ըստ այնմ ներքին համոզմունք գոյացնել եւ հաւատալ թէ՛ այս կամ այն կրօնի մէջ է Աստուած ճշմարտութիւն, փրկութիւն եւ յաւիտենականութիւն ինչպէս որ է՝ նաեւ ճշմարիտ եւ պարզ պատկերը կը տեսնեմք Քրիստոնէական կրօնի մէջ, սակայն զայս յաւելտ ողջամիտ եւ կատարեալ մտաւորական եւ բարոյական կրկին՝ գանտիարակութիւն՝ զարգացումն եւ լուսաւորութիւն ստացողներն ինչպէս կարող են իմանալ եւ գիտենալ, իսկ տգէտ կամ ռամիկ ժողովուրդն ինքնին կարող չէ իմանալ եւ որոշել ճշմարտութիւնը, որովհետեւ կրկնակի դատարարակութենէ՝ զուրկ մնացած է եւ զայնու ուսանել չէ կարողացած. ուստի միշտ կկարօտի առաջնորդի՝ որ գործքով ուսուցանէ, եւ այն առաջնորդին եւս յայնժամ կհաւատայ եւ կհետեւի՝ երբ նորա վերայ արտաքին հրապուրիչ նշաններ տեսնէ՝ գլխաւորապէս հրաշագործութիւնք, անձնանուէր շահատակութիւնք, բարոյական գեղեցիկ օրինակներ եւ առաքինագործ կեանք եւ վարք՝ միանգամայն ճարտասան քարոզութիւնք։ Աստուորոյ ռամիկին ունեցած եւ պաշտած կրօնն եւ հաւատքն միշտ աւագի վերայ հիմնեալ

կհամարուի, եւ նա երբէք չունենալով կարողութիւն ինքնին հասկանալ կրօնը եւ նորա ճշմարտութիւնը՝ եւս եւ գտանել իւր հոգւոյ փրկութիւնը՝ միշտ կջանայ եւ կհետեւի ուրիշէն ուսանիլ եւ գտանել, կամ այսպէս խօսիմք՝ այլոց առաջնորդութեամբ զայնս ձեռք բերել կնայի, եւ ըստ այնմ՝ երբ իւր առաջնորդին վերայ մի պակասութիւն տեսնէ՛ այնպէս կկարծէ՛ որ նորա վարդապետած կամ նորա միջոցով աւած կրօնը եւս պակասաւոր է, հետեւաբար հոգւոյ կրկին եւս չպիտի կարողանայ գրտանել. ուստի կը ձգտի կրօնական յեղափոխութեան՝ կամ պարզապէս ասելով՝ կրօնափոխութեան, մանաւանդ երբ հանգիպի մի լեզուանի եւ ճարտարաբան օտար քարոզչի եւս՝ բաւական է որ հրապուրիչ խօսքերով՝ նպատակներով եւ վկայութիւններով ղգածուի հոգւոյ փրկութիւն գտանել, եւ ահա կփութայ ի կրօնափոխութիւն՝ ուղէքրիստոնէութիւն լինի այն ուղէ մահ՝ մետականութիւն եւ կամ պուտտայականութիւն եւլն։

Զայս դրականապէս ապացուցանելոյ համար երկար խօսքերու եւ փաստաբանութեանց կարօտութիւն չկայ, բաւական է հետեւեալ գէպքը համառօտիւ ներկայացնելս։

Դեռ շատ տարի անցած չէ՝ զի Ամերիկայէն մի բողոքական քարոզիչ ի շնգկաստան կերթայ՝ որ լութերականութեամբ զՔրիստոս քարոզէ հեթանոսաց եւ Մահմետականաց մէջ, սակայն ընդ հակառակն՝ ինքն մահմետականութեան քարոզիչներէն գրաւուե-

լով՝ մահամեղանութիւն կուսանի՝ եւ վերադառնալով՝ յԱմերիկայ՝ մահամեղանութեան քարոզիչ կլինի եւ կը յաջողի ոչ սակաւ բողոքականքի մահամեղանութիւն գարձուցանել, որք ցայսօր կան եւ կտարածուին Ամերիկայի մի կողմում:

Այս պարզ օրինակէս կոեսնուի հասարակ քարոզչի վիճակի հետի միասին՝ տգէտ եւ ռամիկ ժողովրդեան ծայրայեղ կուրուսթիւնը՝ մանաւանդ քարոզչին ճարպիկութիւնը եւ ճարտարախօսութիւնը, որ՝ եթէ կամենար՝ կարող էր փոխանակ Մահամեղանութեան՝ մինչեւ անգամ կռակաշուկութիւնը քարոզել եւ արդիւնաւորել նոյնպիսի ժողովրդեան մէջ:

Արդ ճիշտ այսպէս պէտք է իմանալ եւ կշռել ամեն տեղ եւս՝ ուր ժողովուրդը տգէտ եւ ռամիկ է, եւ առհասարակ կրօնափոխութիւնն եւս միշտ տգէտ եւ ռամիկ ժողովրդեան մէջ կը լինի, որոց համար նաեւ աղգութիւն՝ աղգային սէր եւ նախանձ առաւել նըշանակութիւն չունի, բաւական է որ կրօնափոխութեամբ հոգւոյ խնայելու գտանելոյ հրապուրուի:

Տակաւին այսքանով չվերջանար:

Գ.

Տգէտ եւ ռամիկ ժողովուրդը՝ ոչ թէ միայն խալառ մոօք կոյր՝ եւ կամ շատ նուազ բան ինքնին իմանալ եւ նշմարել կարող լինելով՝ շատ անգամ կմոլորուի եւ կմոլուի ի կրօնական յեղափոխութիւնս գահավէժ դիմելով, այլ եւ շատ հեշտ է զայն ուրիշ առիթներու եւ

հանգամանաց մէջ եւս հրապուրել եւ զանազան նպատակներու դիմելոյ թելադրել, որոց մէջ ընդ պատրաստաւ հոգւոյ վրկութեան պէտք է որ՝ նաեւ բոլոր մարմնոյ շահերը եւ օգուտները աչքի զարնեն: Վասն զի նոքա աւելի իրական եղած կամ արտաքին երեւոյթ ունեցող՝ այս ինքն՝ մի կերպով մարմնոյ աշխարհաշինքի յետեւ շօշուփով վերջապէս լոկ ղրկել առարկաներով գաղափար եւ զգացումն կսիրեն կազմել եւ կհամոզուին՝ վերացեալ խօսքերէն բան իմանալ ոչ գիտեն եւ ոչ կարող են: Չոր օրինակ, ինչպէս Քրիստոնէական կրօնի վերայ ամիսներով որքան գովեստ խօսիս եւ քարոզես՝ այնքան խօսքով կամ բերանացի եղածը աղգեցութիւն չունենար՝ որքան արագ եւ յաջող կը ներգործէ եւ կը հրապուրէ սրբիսի եւ իցէ մի հրաշք յանուն կրօնի՝ որ նոցա աչաց տեսանելի եւ զգալի կլինի, եւ նոյաւ առանց այլեւայլութեան եւ առանց բնականը անբնականէն կամ արտաքոյ կարգի պատահածէն նկատել եւ որոշել մտածելոյ կամ կարողանալոյ՝ իսկոյն կենդանի վկայութիւն եւ հաւատարմութիւն կը հաւատան եւ կհաւատան հրաշագործին, միանգամայն ինչպէս հրաշագործն կքարոզէ՝ նոյնպէս եւս կհամոզուին եւ կհետեւին. այսպէս եւս իմացիր կենցաղավարականին համար, եւ որքան քարոզես եւ համոզել ջանաս՝ որ իւրեանց երկրի՝ քաղաքի կամ գեղի՝ եւ կամ ընտանեաց եւ սերնդոց համար գեղեցիկ կարգ եւ կանոնք, աշխարհաշին եւ բարեգործական հիմնարկութիւնք, ուսումնարանք, թատրոնք, ար-

պարան, լսարան, այլ եւ այլ գրեանց տպագրութիւնք, հարստութեանց եւ բարեւոք կենցաղաւարութեանց միջոցներ բանալոյ, հաստատելոյ եւ կատարելոյ կարօտութիւնք կան, եւ պարտին նիւթական կամ դրամական զոհողութիւններ եւ նպաստներ առատաձեռնել, որոց ամեն մարդ մասնակից լինելոյ պարտական է եւ պէտք է փութայ, արդարեւ այս ամենը եւ այսպիսիքը նոցա համար երեւակայական բաներ են, ի սոցանէ ոչինչ չեն զգար՝ որովհետեւ աչքերուն չեն երեւիր՝ այս ինքն գործնական մի առարկայ չներկայանար, ուստի սոցա համար մի դրամ եւս ուզես՝ շատ ծանր կգայ եւ չկամիր վճարել, եւ եթէ վճարէ՝ պէտք է գիտնալ՝ զի՝ ակամայ է կամ առ երկիրդին, սակայն որքան զգածեալ կը գրաւուին եւ կմխլթարուին՝ երբ նոցա տրոց զեղջումներ լինին, պահակական տազնապներէ ապահով մնան, հարստահարիչ եւ բռնաւոր անձինքներէ հեռու եւ ազատ լինին եւլն։ Այս, այսպիսի հանգամանաց միջոցներում ռամիկ եւ տգէտ ժողովուրդն շատ անգամ կրօնափոխութեան մէջ փրկութիւն գտանել կերեւակայէ, իբր զի զինւոր տալէ, տէրութեանց տուրք վճարելէ, հարստահարութիւններէ ապահով մնալոյ, հանգիստ կենցաղաւարելոյ, ազատ եւ երջանկառիթ արտօնութիւնք վայելելոյ համար կրօնափոխութիւնն փրկառիթ մի սահման եւ ազատարար միջոց է, սակայն աստ եւս պէտք է նկատել՝ որ այն ազգի եւ կամ տէրութեան կրօնը կը նդունի՝ որոյ միջոցաւ որ այս

ամենը եւ այսպիսիքը ձեռք բերել կերպէ եւ կամ հրապուրուած է*)։

Այսպէս ուրեմն որքան հեշտ է ռամիկ եւ տգէտ ժողովուրդը ըստ ամենայնի կառավարելոյ, այնքան եւս դժուար է զայն ամեն հակառակ ազդեցութենէ պահպանել, վասն զի այն որ կհաւատայ մի չնչին բանիւ կամ կախարդական գործով հիւանդութենէն ազատիլ՝ մինչեւ հոգւոյ փրկութիւն գտանել՝ մանաւանդ երբ մէկուն վերայ գործնական փորձը տեսած լինի եւ կամ կատարուած լինելոյն վերայ համոզումն ստանայ, նոյնն կարող է չնչին բանով եւս գայթակղել, մի խորամանկ անձի ձեռքում խաղալիկ դառնալ, այն կարող է օտար ազդեցութեանց եւ խարդաւանութեանց եւս շուտով ենթարկուիլ, որ սացուիլ եւ հեռանալ մայրենի եկեղեցիէն՝ կրօնէն եւ ազգութենէն, թող որ՝ եթէ մեծամեծ իոստումներ՝ երբեմն մինչեւ անգամ բռնութիւններ եւս լինին՝ շուտով կը նկծուին եւ կը տկարանան։

Երկարդարեայ եւ բազմատեսակ Ազգային եւ եկեղեցական պատմութիւնքն այսպիսեաց նկատմամբ թէ՛ օտար ազ-

(*) 2 մոռանալք յիշել նաեւ, զի ոմանք ևս երբեմն որպիսի և իցէ հակառակութեան կիրքէն զրգուելով և իշխանաւորաց և եկեղեցականաց դէմ՝ թշնամական ատելութեամբ տողորուած՝ կրօնափոխութեամբ կրօնան զինքեանս մխիթարել, իբր զի նոյնպիսի միջոցով վրէժ կտանուն՝ չմոռնալով՝ իրրէք՝ զի աւելի լարեանց և սերնդոցն տուններ կբանդին։

գաց եւ եկեղեցեաց եւ թէ Հայոց Ազգի
եւ եկեղեցւոյ մէջ շատ օրինակներ եւ
փաստեր միեւրո՞ւս դռնին, զորս մանրա-
կրկիտ հետազօտող բանասէրն՝ արդա-
րեւ շատ տեսակ խնդիրներ կնկատե-
աւորի եւ ժողովրդեան կրօ-
նական եւ քաղաքական զգացմանց եւ
յեղափոխութեանց նկատմամբ: Եւ ին-
չո՞ւ չնկատեմք նոյն խակ ներկայ դարուս
մէջ՝ մեր օրերում ի Տաճկաստան՝ փոքր
Ասիոյ մի քանի կողմերում՝ ի Բարձր
Հայս եւ այլ մի քանի սահմաններում
երբեմն պապականութեան եւ երբեմն
լուծերականութեան ի Հայս սողոսկած՝
արշաւած եւ խարդաւանած միջոցում
անցած եւ կատարուած իրողութիւնքը
եւ արդիւնքները՝ երբեմն Սպանիոյ եւ
Գաղլիոյ, մերթ մերթիկոյ եւ Անգլիոյ,
եւ երբեմն Գերմանիոյ քարոզչաց . . .
ջանիւք եւ շնորհիւ եւլն, որոց դառն
հետեւանքները ինչպէս որ շատ տեղեր
ծայր տուած են՝ նոյնպէս պիտի տան
ինչպէս այս կողմերում եւս բաւական
տարիներէ ի վեր որջացած կան եւ ծայր
տուած են:

Մասնաւորապէս
-ըմ իստմաներաց եւ լուծարչացից

Ապաքէն նկատելով մեր Ազգի եւ Ե-
կեղեցւոյ վիճակը՝ խիստ ցաւալի եւ
դառն է այսպիսի կրօնափոխական երկ-
պառակութիւն եւ հերձուած տեսնել,
սակայն չէ կարելի ժխտել որ ամեն
ժամանակ եւ զար այսպիսիք եղած են
եւ պիտի լինին, որք չեն կարող ա-
ւելի վնասակար լինիլ՝ եթէ իւրեանց
նողգութիւնը՝ Հայութիւնը՝ լեղտն՝ գը-
րականութիւնը եւլն գոնէ՝ չուրանան

եւ չմոռանան, եւ առաւել եւս գըր-
գիւս ստանան ուսման եւ կրթութեան
հետեւելոյ համար, որով ի ժամանա-
կին ինքնին զգալով իւրեանց սխալ-
մունքը՝ կապաշաւեն, եւ անշուշտ մի
օր կջանան դիմել ի միութիւն ի մի
կեդրոն մայրենի Ազգի եւ եկեղեցւոյ,
ինչպէս որ սոցա օրինակները արդէն
զգալի եղած են ի Տաճկաստան Հայ-
պապականաց, Հայ - յունաց եւ Հայ -
լուծերականաց մէջ, եւ քիչ միջոցէն
եւս արդիւնքը տեսնել կակնկալեմք
խանդակաթ:

Այսպիսի շարժմանց եւ յեղափոխու-
թեանց առաջքը առնելոյ համար թէ-
պէտեւ միջոցներ եւս շատ կան, բայց
եւ ոչ մինը ապահով եւ յարատեւական
չէ, եւ Հայոց Ազգի եւ եկեղեցւոյ հա-
մանգամայն առաջին եւ վերջին ապա-
հով միջոցն եւ հնարքն սա միայն կըր-
նայ լինել, որ ժողովուրդը մանաւանդ
նոր սերունդը ըստ կարելոյն եւ փու-
թով դաստիարակուի, զարգանայ եւ ըստ
մտաւորականին եւ բարոյականին ար-
ժանաւորապէս եւ ողջամտութեամբ
լուսաւորուի, որպէս զի ուսանին ինքնին
գիտենալ եւ կշռել ճշմարիտ կրօնը, հո-
գւոյ փրկութիւնը միանգամայն Հայաս-
տանեայց եկեղեցւոյ սուղափառութիւ-
նը: Այս պէտք է տալ գոնէ նոր սե-
րունդին որքան կարելի է արագ եւ
այնպիսի ուսումն, կրթութիւն եւ բա-
րոյական կատարելութիւն, որ նոքա
ինքնին աւելի՝ ոչ թէ միայն ի ներկա-
յիս գտնուած կարգիցէլ ուսմանաց
պէս եւս խոսքաւ անկրօն չլինին, որով-
հետեւ վերջինքս եւս թէեւ կրօնափո-

